

університет ім. І. Франка. — Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. — Вип. 55. — С. 139 — 146.

5. Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України: постанова НБУ від 20.03.1998 року № 114. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0548500-98>

6. Про затвердження Положення про порядок здійснення конкурсного відбору радників для підготовки та проведення конкурентних способів продажу об'єктів приватизації: наказ ФДМУ від 21.08.2000 року № 1745. — [Електронний ресурс] — Режим доступу - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0590-00>

7. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 40. — С. 1750.

8. Про державну службу: Закону України від 16.12.1993 року № 3723-XII. — [Електронний ресурс] — Режим доступу — <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>

9. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 44-45, № 46-47, № 48. — Ст. 552.

10. Загородня В. Правові засоби попередження та врегулювання конфлікту інтересів на публічній службі / В. Загородня // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 8. — С. 90 — 93.

УДК 35.078.3

Ніканорова О. В., доцент кафедри
права Львівського інституту МАУП

Особливості правовідносин, що пов'язані зі здійсненням контролю

У статті висвітлено державний контроль як складову державного управління, що є одним з основних засобів забезпечення законності в Україні, а також митний контроль як виконавчо-розпорядницьку функцію держави, що здійснюється спеціально уповноваженими державними органами.

Ключові слова: правовідносини, контроль, державний контроль, митний контроль, державне управління, митно-адміністративні правовідносини.

В статье рассматривается государственный контроль как составная часть государственного управления, который является одним из основных способов обеспечения законности в Украине, а также таможенный контроль как исполнительно-розпорядительную функцию государства, которая обеспечивается специально уполномоченными государственными органами.

Ключевые слова: правоотношения, контроль, государственный контроль, таможенный контроль, государственное управление, таможенно-административные правоотношения.

The article deals with the state control as a component of public administration, which is one of the main means of law enforcement in Ukraine, as well as customs control as executive and dispositive function of the state, which is carried out by specially authorized public agencies.

Key words: legal relationships, control, state control, customs control, public administration, customs and administrative legal relationships.

Постановка проблеми. Питання про сутність та особливості правових відносин належить до найбільш складних і дискусійних у юридичній науці. Це пояснюється тим, що ця проблема є однією з визначальних для теорії права,

до того ж дає уявлення про предмет окремої галузі права. Відсутність же самостійного дослідження управлінських правовідносин за участю митних органів істотно ускладнює правильне розуміння сутності здійснення державної митної справи загалом. Ось чому постала потреба комплексно проаналізувати й теоретично узагальнити широке коло питань щодо адміністративних правових відносин у діяльності митних органів. Особливу увагу потрібно приділити розв'язанню проблеми співвідношення митних та адміністративних правовідносин.

Аналіз досліджень проблеми. Особливості правових відносин, що пов'язані зі здійсненням контролю привертають до себе усе більшу увагу. Вивченню цього питання присвячено немало досліджень учених. За радянських часів ці питання вивчали такі видатні і знані вчені, як М. Александров, С. Алексєєв, В. Горшеньов, Ю. Гревцов, М. Гурвич, О. Йоффе, В. Корецький, С. Кечек'ян, Г. Петров, М. Строгович, В. Тархов, Ю. Толстой, Р. Халфіна, М. Шаргородський, О. Якуба, Ц. Ямпольська та багато інших.

У наш час загальним питанням теорії правовідносин та питанням адміністративних правовідносин присвячені праці таких науковців, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Д. Бахрах, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Р. Калюжний, Ю. Козлов, Л. Коваль, В. Колпаков, І. Коліушко, А. Комзюк, О. Кузьменко, Є. Курінний, П. Недбайло, Н. Нижник, М. Орзіх, О. Остапенко, Ю. Стариков та ін.

На належному рівні не узагальнено і не вивчено важливості правоохоронного аспекту контролю, контролю в управлінській діяльності, що сприяє неповному і необ'єктивному розумінню окремих видів правовідносин, зокрема тих, що пов'язані з діяльністю митних органів України.

Мета статті зумовлює необхідність аналізу з адміністративно-правового погляду тих питань, які найбільш дотичні до особливостей виникнення правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Державний контроль є одним з найвідоміших методів державного управління. Це вид державного міжвідомчого контролю, сутність якого полягає в тому, що органи міжгалузевої компетенції, встановлюючи загальнообов'язкові правила для широкого кола суб'єктів, стежать за їхнім виконанням [1, с. 94, 148–149]. Тому не можемо розпочати детальний аналіз правових відносин через які реалізується митний контроль хоча б побіжно не оглянувши питання щодо місця митного контролю в державному управлінні.

Мінімізуючи увагу в цьому напрямку, ми просто констатуватимемо, що державне управління — це самостійний вид державної діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер особливої групи державних органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій та завдань держави в процесі повсякденного та безпосереднього управління економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом. Звичайно, є безліч інших поглядів на це явище, як серед адміністративістів, так і серед інших науковців, але суперечності, що виникають між більшістю з них, не мають суттєвого значення для нашого дослідження.

Ознаки, властиві державному управлінню, можна поділити на дві групи. Як відомо, державне управління є видом соціального управління і для нього характерні всі типові риси останнього. Саме ці ознаки ми зараховуємо до першої групи, а саме:

1) оскільки суспільство як складна система перебуває у постійному русі, воно не може не потребувати безперервного впорядкування. Відтак, управління є способом існування соціальної системи;

2) зміст управління, який проявляється передусім в організаційній діяльності, залежить від сфери його дії, чим визначаються його суб'єкт, об'єкт та інші елементи;

3) соціальне управління є елементом системи суспільних відносин, функціональне призначення якого в кінцевому підсумку зводиться до впорядкування та розвитку цих відносин;

4) управління у сутнісному сенсі зводиться до взаємодії суб'єктів і об'єктів, які є складно організованими системами зі своїми елементами [2, с. 427].

До другої групи зараховуємо специфічні, притаманні лише державному управлінню ознаки. До них, зокрема, належать: (1) загальнодержавний характер; (2) спрямованість на виконання Конституції та законів України (підзаконність); (3) юридично-владний, розпорядчий характер; (4) організаційний зміст; (5) активність та цілеспрямованість; (6) безперервність та постійність здійснення [3, с. 8–12].

З наведених переліків рис чітко видно, що управління є позитивною, регулюючою діяльністю держави, яка здійснюється через її органи. Адміністративне право регулює суспільні відносини у сфері державного управління, а оскільки управління у більшості випадків має позитивний характер, то й відповідні правові відносини (адміністративні правовідносини) є переважно регулятивними.

Якщо спроектувати цей висновок на сферу митної справи, то можна стверджувати, що норми, зафіксовані у митному законодавстві, перш за все регулюють порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України та широке коло пов'язаних з ним правових відносин. У МК України навіть запроваджено спеціальний термін «митні правила» — встановлений МК та іншими актами законодавства України порядок переміщення через митний кордон України товарів, транспортних засобів комерційного призначення, здійснення щодо них митного контролю і митного оформлення (митними органами), а також операцій з підконтрольними митним органам товарами. Ці правила, як і будь-які інші правові норми, реалізуються шляхом втілення у конкретні правовідносини — правові відносини у царині державної митної справи, митні правові відносини, більшість з яких за своєю природою є регулятивними, а не охоронними. Механізм правового регулювання діє тут у звичайному режимі, без будь-яких істотних відхилень та особливостей.

Який же стосунок має митний контроль до дії цього механізму, як з ним співвідноситься? Щоб відповісти на це запитання, спершу з'ясуємо сутність державного контролю загалом. Поки науковцям не вдалося досягти єдності не те, що в розумінні сутності державного контролю, а навіть у походженні цього терміна. В одних джерелах вказується на його латинське походження. Згідно з цією думкою, префікс «contra» означає «протиція», «протилежність», а корінь «role» — «міру впливу», «значення», «ступінь участі в чомусь». Відповідно, контроль мав початкове значення як супротив, протидія сторонньому впливові [4, с. 225, 447]. В інших — контроль виводять від французького «contre-role» — «ведення паралельного списку рахунків для перевірки одного іншим» [5, с. 469].

Щодо сутності державного контролю, то вітчизняними адміністративістами напрацьовано дуже багато різноманітних підходів. Так, В. Авер'янов визначав контроль як деяку перевірку, спостереження для протидії чомусь не бажаному, для виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки [6, с. 342].

В. Гарашук наголошує на особливій важливості правоохоронного аспекту контролю. На його думку, контроль — це «сукупність дій по спостереженню за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою: отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан справ на ньому; застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання у оперативну діяльність об'єкту контролю), надання допомоги підконтрольній структурі у поновленні законності та дисципліни; встановлення причин та умов, що сприяли порушенню вимог правових норм; прийняття заходів щодо притягнення до правової відповідальності винних осіб» [1, с. 54].

Іншу позицію займає В. Афанасьєв. Він бачив у державному контролі набагато менше ознак, що споріднюють його з юридичною відповідальністю. Згідно з його позицією, контроль — це спостереження і перевірка відповідності діяльності того чи іншого об'єкта прийнятим управлінським рішенням (законом, наказам, планам, нормам, стандартам). Він спрямований на те, щоб виявити результати впливу суб'єкта управління на об'єкт, а також допущені відхилення від названих рішень, від принципів організації та регулювання [7, с. 240].

В. Колпаков, дещо спростивши попередній підхід, трактує контроль як процес, у ході якого суб'єкт контролю здійснює облік і перевіряє, як підконтрольний об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує функції [8, с. 525].

На думку Н. Богданова, контроль в управлінській діяльності є спостереженням за відповідністю діяльності об'єкта управління тим вказівкам та приписам, які він отримав від суб'єкта управління, виконанням ними управлінських рішень [9, с. 87].

Одне з самих розгорнутих визначень звучить наступним чином: «контроль — це складова частина (елемент) управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативних актів, додержання дисципліни і правопорядку і полягає у втручанні контролюючого органу в оперативну діяльність підконтрольних органів, наданні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжиття заходів примусу щодо підконтрольних органів» [10, с. 223–224].

Незалежно від того, яку з наведених позицій обстоюють автори, майже всі сходяться у тому, що державний контроль, як складова державного управління, є одним з основних засобів забезпечення законності в Україні. Його здійснення покладено на широке коло державних органів. Фактично кожен орган виконавчої влади бере участь у здійсненні контролю (принаймні внутрішньоорганізаційного). Митні органи в системі суб'єктів державного контролю займають одне з центральних місць і беруть активну участь у забезпеченні законності в сфері державної митної справи.

Серед загальних положень чинного МК України ми знаходимо й легальне визначення митного контролю як сукупності «заходів, що здійснюються митними органами в межах своїх повноважень з метою забезпечення додержання норм МК, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку».

Митний контроль можна з повним правом віднести до виконавчо-розпорядничої функції держави, що здійснюється спеціально уповноваженими державними органами України — митними, до яких можуть залучатись інші контролюючі органи, з метою надання відповідних та інших послуг або сприяти в його проведенні [11, с. 136].

Особливо важливим для розкриття сутності митного контролю А. Мазур вважає обставину, сутність якої визначається цілепокладанням, зумовленим характерологічними ознаками самого контролю, й полягає у забезпеченні режиму законності в процесі переміщення товарів, предметів через митний кордон і перетину його громадянами. Вона досягається через реалізацію цілей контролю, таких як: (1) перевірка відповідності дій з переміщення через митний кордон встановленому порядку за допомогою різних форм та методів; (2) вжиття заходів щодо попередження (запобігання) порушення митних правил [12, с. 8].

На наш погляд, митному контролю притаманні три специфічні риси, що відрізняють його від інших видів державного контролю. По-перше, митний контроль є дискретним. Пожежний, податковий, санітарний, фінансовий та переважна більшість інших видів державного контролю здійснюються постійно щодо визначеного кола об'єктів. В деяких із наведених нами визначень постійність розглядається як одна з основних ознак контролю. У ст. 318 МК першим з принципів митного контролю визначається те, що йому «підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України», однак це не вказує на його постійність. Об'єктом митного контролю особа стає лише у разі переміщення нею товарів, транспортних засобів через митний кордон. При чому, цей статус зберігається за нею лише впродовж обмеженого проміжку часу, який залежить від обраного митного режиму. Для таких режимів, як імпорт та експорт цей проміжок може бути дуже незначним. Важливо пам'ятати, що поміщення товару чи транспортного засобу під митний режим не припиняє митного контролю [13, с. 14]. Лише після досягнення мети переміщення через митний кордон та реалізації усіх вимог митного режиму, особа виходить, так би мовити, за межі митного контролю і повністю втрачає зв'язок підконтрольності з митним органом.

По-друге, надзвичайно велике значення державної митної справи потребує гарантованого забезпечення законності у цій сфері. В умовах короткотерміновості, дискретності митного контролю, його ефективність забезпечується шляхом високого рівня концентрації. По суті, кожна дія щодо переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон якщо не перевіряється, то може бути перевірена. У той час, коли для здійснення екологічного, санітарно-епідеміологічного чи радіологічного контролю встановлені чіткі обмеження, то для митного контролю таких обмежень не існує.

По-третє, митний контроль розпочинається з ініціативи об'єкту контролю, що для державного контролю є вкрай рідким явищем. Це можна пояснити через наступну модель. Приватна особа здійснює переміщення матеріальних цінностей через митний кордон України з приватною чи підприємницькою метою, яка не стосується держави. Однак, обов'язковою умовою такого переміщення є виконання деяких зобов'язань, юридичних обов'язків перед державою, загострених тією обставиною, що вони настають в момент вибуття з-під юрисдикції чи навпаки, потрапляння під юрисдикцію української держави. Їх важливість зумовила встановлення чітко регламентованого порядку переміщення через митний кордон, який би забезпечив повне та всебічне виконання особою податкових та інших зобов'язань. Таким чином, приймаючи рішення про переміщення через митний кордон товарів та транспортних засобів, особа сама ініціює застосування щодо неї митного контролю, а обираючи митний режим, ще й впливає на термін та особливості його здійснення.

На нашу думку, можна підняти питання про переміщення через митний кор-

дон в порядку, визначеному провадженням щодо здійснення митного контролю.

Наведене дозволяє прийти до такого висновку. Норми митного права реалізуються в правових відносинах, переважна частина яких пов'язана з переміщенням товарів та транспортних засобів через митний кордон України. Митний контроль покликаний забезпечити дотримання режиму законності під час такого переміщення. Переміщення через митний кордон поза митним контролем є неможливим. Більше того. З юридичної точки зору воно є протиправним і має ознаки правопорушення. Таким чином можна стверджувати, що переміщення через митний кордон здійснюється під всеосяжним митним контролем. Власне кажучи, категорії «переміщення через митний кордон» та «митний контроль» в юридичній науці чітко розмежовані, у практиці ж правозастосування часто зливаються у єдине ціле. Значна частина митних правових відносин пов'язана з переміщенням товарів та транспортних засобів через митний кордон (на думку окремих вчених такий зв'язок — обов'язкова ознака митних правових відносин). Тісний зв'язок переміщення з контролем дозволяє стверджувати, що багато з цих правових відносин пов'язані і зі здійсненням митного контролю. А оскільки контроль є одним з методів державного управління, який регулюється нормами адміністративного права, то ці відносини беззаперечно є митно-адміністративними.

Частина з таких правових відносин є контрольними у чистому вигляді. Це стосується правових відносин, що виникають під час здійснення особистого огляду, перевірки обліку товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщаються через митний кордон України та перебувають під митним контролем, усного опитування громадян та посадових осіб підприємств, реалізації інших форм митного контролю, застосування особливих процедур митного контролю, здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем тощо. Саме через них реалізуються приписи МК України щодо безпосереднього здійснення митного контролю.

Інші правові відносини не включають до свого змісту контрольних повноважень митних органів, однак, вони тісно пов'язані зі здійсненням митного контролю. До їх числа належать правові відносини, що виникають під час проведення попереднього документального контролю, застосування Автоматичної системи аналізу та управління ризиками тощо. Їх розмежування з митним контролем як таким іноді є досить умовним. Так, застосування Автоматичної системи аналізу та управління ризиками визначає перелік митних формальностей, які мають бути здійснені під час проведення митного контролю, а значна частина інформації, яка використовується під час здійснення митного контролю отримується в процесі митного оформлення. У нас не виникає жодного сумніву щодо віднесення їх до числа митно-адміністративних правових відносин, пов'язаних зі здійсненням митного контролю.

Тепер спробуємо дати загальну характеристику цій групі правовідносин. Згідно з класифікаціями правові відносини, пов'язані зі здійсненням митного контролю є регулятивними, оскільки саме в них реалізується широкий комплекс правових норм, що регулюють різні аспекти переміщення через митний кордон товарів та транспортних засобів, які під час такого переміщення перебувають під митним контролем.

Охоронні правові відносини тісно контактують з правовідносинами, що пов'язані зі здійсненням митного контролю. З одного боку, значна частина порушень

митних правил по своїй сутності є порушеннями порядку здійснення митного контролю. Їх типовими представниками є: порушення порядку проходження митного контролю в зонах (коридорах) спрощеного митного контролю чи перешкоджання посадовій особі митного органу в доступі до товарів, транспортних засобів, документів. З іншого, переважна більшість порушень митних правил виявляється в ході здійснення митного контролю. Однак, між контрольними та охоронними відносинами пролягає чітка межа. Перші виникають у сфері позитивного регулювання суспільних відносин щодо переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон, а другі — там де відбулось порушення митних правил чи виник правовий конфлікт.

Відносини, через які реалізується контроль, складаються між суб'єктом контролю та об'єктом контролю. Об'єктом митного контролю майже завжди виступає приватна особа (фізична чи юридична). Тому відносини пов'язані зі здійсненням митного контролю є позаапаратними (зовнішніми). Відмінність у правовому статусі та наявність зв'язку влади-підпорядкування між суб'єктом та об'єктом контролю, дозволяє також стверджувати, що ці відносини майже завжди є субординаційними, вертикальними.

Застосувати інші класифікації до всіх правовідносин, пов'язаних зі здійсненням митного контролю, не вдається. Так, одні з них є матеріальними, а інші — процесуальними. Більшість є активними, однак, пасивні правові відносини, пов'язані з дотриманням певних заборон (наприклад, заборони на використання товару, що перебуває під митним контролем), теж зустрічаються.

Тепер оглянемо структуру досліджуваних правових відносин. Як і всі інші, вони складаються з трьох традиційних елементів: суб'єктів, об'єкту та змісту.

Суб'єктивний склад митно-адміністративних правовідносин, пов'язаних зі здійсненням митного контролю, однорідний. Як у будь-яких контрольних відносинах суб'єктами правовідносин виступають з одного боку, суб'єкт контролю, або ж орган наділений контрольними повноваженнями. В нашому випадку таким органом є посадова особа митної служби України або митний орган. З іншого ж боку, об'єкт контролю, тобто той учасник правових відносин, діяльність якого перевіряється.

Таким чином, типовою рисою правових відносин, які пов'язані зі здійсненням митного контролю є те, що одним з їх учасників завжди виступає митний орган чи його посадова особа, а іншим — приватна особа, яка здійснює переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон або її представник за договором (спеціалізований суб'єкт підприємницької діяльності — митний брокер).

Зазвичай прийнято вважати, що зміст правових відносин складають суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх суб'єктів, які і утворюють правовий зв'язок між ними. В нашому випадку слід зробити два зауваження.

По-перше, як ми уже встановили, одним з учасників правових відносин завжди виступає орган виконавчої влади чи його посадова особа. Законодавець наділяє їх не правами та обов'язками, а повноваженнями (правообов'язками).

По-друге, складність та напруженість правових відносин, що розвиваються у царині державної митної справи, може викликати ряд зловживань, що призведуть до порушення законних прав та інтересів людини і громадянина, а також юридичних осіб. Таке порушення є особливо небажаним, оскільки від нього може

постраждати іноземець, що крім збитків особі завдасть шкоди міжнародному авторитетові держави. Щоб уникнути таких негараздів, законодавець зафіксував у нормах митного права низку спеціальних гарантій, які частіше за все знаходять відображення у досліджуваних нами правовідносинах.

Отож, зміст митно-адміністративних відносин, що пов'язані зі здійсненням митного контролю складають: суб'єктивні права та юридичні обов'язки приватних осіб, повноваження (правообов'язки) митних органів, а в окремих випадках — ще й юридичні гарантії реалізації окремих суб'єктивних прав. При чому з набранням чинності МК 2012 року кількість таких гарантій істотно збільшилася.

Висновок. Підсумовуючи викладене, маємо зазначити, що істотна різноманітність досліджуваних правовідносин ускладнює їх аналіз, однак, все-таки дає змогу встановити окремі специфічні особливості. Важливо також звернути увагу, що управлінська діяльність митних органів значною мірою реалізовується через митно-адміністративні правові відносини, що пов'язані зі здійсненням митного контролю. Причому ця діяльність справляє істотний вплив на зовнішньоекономічні відносини України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарашук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні / В. М. Гарашук. — Х. : Фоліо, 2002. — 176 с.
2. Цветков В. В. Державне управління: сутність та ефективність / В. В. Цветков // Акад. юрид. думка / уклад. : І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук ; за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін Юре, 1998. — 503 с.
3. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. — Х. : Право, 2010. — 624 с.
4. Словарь иностранных слов. / гл. ред. Ф. Н. Петров. — 18-е изд., стер. — М. : Рус. яз., 1989. — 624 с.
5. Лебедев В. А. Финансовое право / В. А. Лебедев. — СПб. : Типолит. А. М. Вольф, 1889. — Т. 1. — 722 с.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К. : Факт, 2003. — 384 с.
7. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом / В. Г. Афанасьев. — М. : Мысль, 1973. — 358 с.
8. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 736 с.
9. Богданов М. В. Организация и совершенствование контроля в органах внутренних дел : лекция / М. В. Богданов. — Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1989. — 100 с.
10. Адміністративне право України : підруч. для юрид. виш. і фак. / за ред. Ю. П. Битяка. — Х. : Право, 2000. — 520 с.
11. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. — Х. : Право, 2010. — 624 с.
12. Мазур А. В. Організаційно-правові основи митного контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Анатолій Васильович Мазур. — Х., 2004. — 20 с.
13. Трофімов С. А. Організаційно-правові засади здійснення митних процедур на морському транспорті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сергій Анатолійович Трофімов. — Х., 2008. — 20 с.